

Azərbaycan-Çin

diplomatik münasibətlərinin 33 ili: tarixi inkişaf və strateji tərəfdaşlıq

2

aprel 1992-ci il tarixində Azərbaycan Respublikası ilə Çin Xalq Respublikası arasında diplomatik münasibətlər qurulmuşdur. Bu gün həmin tarixi hadisədən 33 il ötür. Keçən müddət ərzində Azərbaycan-Çin əlaqələri dinamik və çoxşaxəli inkişaf yolu keçmiş, siyasi, iqtisadi, mədəni və digər sahələri əhatə edən hərtərəfli əməkdaşlıq formalaşmışdır. Xüsusilə son illərdə iki ölkə arasında strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksələn münasibətlər regional və qlobal əhəmiyyət kəsb edən yeni mərhələyə qədəm qoymuşdur.

Ulu öndər Heydər Əliyevin Azərbaycan-Çin münasibətlərinin formallaşmasında rolu

Azərbaycan ilə Çin arasında dostluq əlaqələrinin təməlinin qoyulmasında Ümummilli Lider Heydər Əliyevin müstəsna rolu olmuşdur. 1993-cü ildə xalqımızın təkidi xahişi ilə həkimiyətə qayıtdıqdan sonra Ulu öndər strateji əhəmiyyət kəsb edən ölkələrin əlaqələrin qurulmasını əsas vəzifələrdən biri kimi müəyyənleşdirmişdir. Məhz Ulu Öndərin təşəbbüsü ilə 1994-cü ilin martında Azərbaycanın Prezident səviyyəsində Çinə ilk rəsmi səfəri baş tutdu. 7-10 mart 1994-cü il tarixində Heydər Əliyev Pekine rəsmi səfər edərək Çin sədri Tsyzen Tszemini və Baş nazir Li Penq başda olmaqla Çin rəhbərliyi ile görüşlər keçirdi. Həmin tarixi səfər zamanı iki ölkə arasında münasibətlərin hüquqi əsasını qoynan bir sıra sənədlər - dostluq münasibətləri, ticarət-iqtisadi əməkdaşlıq, elm və texnika, mədəniyyət və digər sahələr üzrə anlaşmalar imzalandı.

Heydər Əliyev Pekində keçirdiyi mətbuat konfransında Azərbaycan ilə Çin arasında əlaqələrin böyük potensialı maliyə olduğunu vurgulayaraq bildirmişdi: "Çin və Azərbaycan münasibətləri daha geniş və uğurlu şəkilde inkişaf etdirilməlidir".

Ulu öndər Heydər Əliyev həmin səfər çərçivəsində Pekin İctimai Elmlər Akademiyasında geniş nitq söyləmiş, burada Azərbaycanın tarixi, mədəniyyəti, geosiyasi vəziyyəti haqqında Çin ictimaiyyətinə məlumatlandırmışdı. Ulu öndər qədim dövrlərdə mövcud olan Azərbaycan-Çin əlaqələrinə toxunaraq qeyd etmişdi: "Böyük İpek Yolu Azərbaycanın ərazisindən keçib və orta əsrlerdə Çin tacirləri ölkəmizə səfərlər ediblər. Asiya və Avropanın qoşlaşğından yerləşən Azərbaycan Şərqi Qərbi birləşdirən təbii körpü rolu oynayır". Bu tarixi bağları xatırlatmaqla, Heydər Əliyev iki qədim xalq arasında dostluq ənənələrinin möhkəm əsaslar üzərində qurulduğunu və indiki dövlətlərə əlaqələrin bu təməldən bəhrəndiyini vurgulayırdı. Ulu öndər Çin Xalq Respublikasının 1949-cu ildən bəri əldə etdiyi sosial-iqtisadi nailiyyətlərə heyranlığını bildirərək, Çin təcrübəsinin Azərbaycanda həyata keçirilən islahatlar üçün maraq doğurduğunu qeyd etmişdi. Heydər Əliyevin həmin dövrde attdığı addımlar nəticəsində 1990-ci illərin ortalarında artıq ikiterəfli münasibətlər üçün zəruri institutlar - səfirliklər (1993-cü ildə Pekində Azərbaycan səfirlüyü, 1992-ci ildə Bakıda Çin səfirlüyü açılmışdır, hökumətlərərəsi komissiya, dostluq cəmiyyətləri - formalaşdırı). 1996-ci ildə Çin xarici işlər naziri Çian Çiçen Bakıya rəsmi səfər edərək siyasi məsləhətşəmələr aparmış, 1999-cu ildə isə Azərbaycanın ali qanunvericiliyinin sədri Çin Xalq Nümayəndələri Yığincagına səfər etmişdi. Bu qarşılıqlı səfərlər Heydər Əliyevin uzaqqorən xarici siyasetinin tərkib hissəsi idi və Azərbaycanı təkcə Qərbe deyil, eyni zamanda Şərqi nəhəng gücünə - Çin Xalq Respublikasına da yaxınlaşdırıldı.

Ümummilli Liderin siyasi kursunu məhərətlə davam etdirən Prezident İlham Əliyev də dövlət başçısı seçildiyi ilk illərdə Çin ilə əlaqələrin prioritetliliyini qorudu və daha da inkişaf etdi. 2005-ci ildə İlham Əliyev Prezident kimi Pekine rəsmi səfər etdi - bu, Heydər Əliyevin 1994-cü il səfərindən sonra dövlət başçısı səviyyəsində ilk ziyaret idi. Beləliklə, Heydər Əliyevin əsasını qoymuş strateji xətt neticəsində Azərbaycan-Çin münasibətləri 2000-ci illərdə daha da genişlənərək bugünkü yüksək səviyyəyə - strateji tərəfdaşlığı qədər yüksəldi.

Strateji tərəfdaşlıq mərhələsi:

2024-cü il Birgə Beyannaməsi

2024-cü il iyulun 3-də Astana şəhərində, Şanxay Əməkdaşlıq Təşkilatı Sammiti çərçivəsində Azərbaycan və Çin liderləri tərəfindən ikiterəfli münasibətlərin strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə qaldırılmasına dair Birgə Beyannamə imzalanıb. Bu Birgə Beyannamə iki ölkə arasında diplomatik münasibətlərin qurulmasından bəri (1992) əldə edilmiş çoxşaxəli nəticələri qeyd edir və yeniyetməsi şəraitdə siyasi, iqtisadi və mədəni sahələrdə əməkdaşlığın daha da genişləndirilmesi barədə ortaq niyyəti ifadə edir. Sənəddə Azərbaycan və Çin qarşılıqlı surətdə bir-birinin suvereniliyinə və erazi bütövlüyünə hörmət prinsipinə sadıq olduqlarını vurgulayırlar. Azərbaycan "Vahid Çin" prinsipini qətiyyətə dəstekləyir, Tayvanın Çinin ayrılmaz tərkib hissəsi olduğunu tanır və hər cür "Tayvan müstəqilliyi" cəhdlərinə qarşı olduğunu bəyan edir. Çin tərəfdən

isə Azərbaycanın irəli sürdüyü sülh gündəliyinə - Cənubi Qafqazda sabitliyə yönələn təşəbbüsələr - bir-birimənalı dəstək ifadə olunur və bölgədə qarşidurmanı davam etdirməyə xidmət edən geosiyasi intriqaların əleyhine mövqə bildirilir.

Birgə Beyannamə əməkdaşlığın praktiki istiqamətlərini də əhatə edir. Tərəflər ticari-iqtisadi əlaqələrin dayanıqlı inkişafını yüksək qiymətləndirir və iqtisadi Əməkdaşlıq üzrə Birgə Hökumətlərərəsi Komissiyanın rolunu gücləndirərək ticarət, sərmaya, neqliyyat və rabitə, yaşıllı enerji, rəqəmsal iqtisadiyyat, kənd təsərrüfatı və digər sahələrdə birgə layihələrin həyata keçirilməsinə dəstək verməyi planlaşdırır. Xüsusi "Bir kəmər, bir yol" təşəbbüsü (Yeni İpek Yolu) çərçivəsində praktik əməkdaşlığın derinləşdirilməsi, Transxəzər Beynəlxalq Neqliyyat Marşrutu (Orta Dəhliz) üzrə əməkdaşlığın gücləndirilməsi və beynəlxalq neqliyyat dəhlizlərinin fasiləsiz işləməsinin təmin edilməsi Birgə Beyannamədə önemliliyə verilir. Sənəddə həmçinin qarşılıqlı investisiya qoymuluşunun təşviqi, azad iqtisadi zonalar və se-naye parklarında birgə fealiyyətdə şirkətlərə dəstək, Azərbaycanın azad edilmiş erazilərində (Qarabağ və Şərqi Zəngəzur) Çin şirkətlərinin iştirakı ilə bərpa və inkişaf layihələrinin aparılması kimi məqamları yer alır.

Strateji tərəfdaşlığının elan edilməsi Azərbaycan-Çin münasibətlərinin tarixinde mühüm mərhələdir. ÇXR Sədri Si Cin-pin bu sənədin imzalanmasını "ikiterəfli əlaqələr üçün yeni mövqə və yeni başlangıç nöqtəsi" adlandırmışdır. Onun sözlerinə görə, Çin və Azərbaycan səmimi etimada malik yaxşı dostlar və bərabər həqiqi, qarşılıqlı faydalı yaxşı tərəfdaşlardır, strateji tərəfdaşlıq statusu əlaqələrin daha da dərinləşməsinə xidmət edəcək. Prezident İlham Əliyev də bu Birgə Beyannaməni "böyük nəqliyyat və eyni zamanda yüksək məsuliyət" kimi dəyərləndirərək, Azərbaycanın Çin ilə bütün istiqamətlər üzrə feal qarşılıqlı fealiyyət göstərmək və əlaqələri daha da möhkəmləndirmək niyyətində olduğunu bəyan etmişdir.

Əməkdaşlığın əsas istiqamətləri: iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, turizm...

Azərbaycan ilə Çin arasındaki münasibətlər siyasi dialoqla yanaşı, müxtəlif sa-

refdaşlıq sənədində Çin Açıq şəkildə Azərbaycanın ÜTT-yə tamhüquqlu üzvlüyü yünə dəstək bəyan etmişdir.

Ənənəvi olaraq enerji sektorу, xüsusi neft-qaz, Azərbaycan-Çin iqtisadi əlaqələrinin tərkib hissəsi olmuşdur. Son dövrdə əməkdaşlıq neft-qazla yanaşı bərpələnən enerji sahəsinə də yönəlir. Çin şirkətləri Azərbaycanda külək və güneş elektrik stansiyalarının qurulmasında iştirak edir. Məsələn, 2023-cü ildə "China Gezhouba Group" Şəki rayonunda 25 MW gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisini həyata keçirmək üçün saziş imzalamışdır. Eyni zamanda, Azərbaycanın işğaldan azad olmuş erazilərində "yaşıl enerji" zonası yaradılmışdır. Təsəbbüsleri çərçivəsində China Datang və TBEA kimi şirkətlərlə anlaşmalar əldə edilmişdir. Çin Azərbaycanın noyabr 2024-də ev sahibliyi etdiyi BMT İqlim Dəyişmələri Konfransının - COP29-un yüksək səviyyədə keçirilməsinə də destəkliyir və iqlim dəyişikliyi sahəsində birgə fealiyyətə hər zaman həzir olduğunu bildirir. İkiterəfli sənədlərde yaşıllı və aşağı karbon texnologiyaları, yenili enerji mənbələri, enerjinin saxlanması, elektrik neqliyyatı vasitələri, enerji səmərəliliyi və emissiyaların azalması kimi sahələrdə şirkətlərin əməkdaşlığı təşviq edilir.

ge konfranslar, tələbə mübadiləsi proqramları gerçəkləşir. 2024-cü ildə yaradılmış Qarabağ Universiteti (Xan-kəndi şəhərində) Çin universitetləri ilə tərəfdaşlıq anlaşmaları imzalayaraq, Belt and Road Universitetləri Alyansına qoşulmuşdur. Bu çərçivədə Qarabağ Universitetinin nümayəndələri Lanzhou Universiteti, NorthWest Normal University və digər təhsil ocaqları ilə əməkdaşlıq imkanlarını müzakirə etmişlər. Çin hökuməti hər il azərbaycanlı tələbələr üçün təqaüd proqramları ayıra - hazırlıda yüzlerle azərbaycanlı gənc Çinin nüfuzlu universitetlərində mühəndislik, tibb, beynəlxalq əlaqələr və digər ixtisaslar üzrə təhsil alır.

hələr üzrə praktiki əməkdaşlıqla zəngindir. Son illərdə iqtisadi-ticarət əlaqələri sürətli genilənmiş, mədəni və təhsil məbadilələri intensivləşmiş, turizm axınında ciddi artım müşahidə olunmuşdur.

İkiterəfli ticaret hecmi son illərdə rekord temple artdı. 2022-ci ildən sonra Azərbaycan-Çin ticaret dövriyyəsi hər il artaraq 2024-cü ildə 2,46 milyard ABŞ dollarını keçmişdir ki, bu da əvvəlki ilə müqayisədə 43% artım deməkdir. 2023-cü ilin sonu etibarilə ticaret dövriyyəsi artıq 3 milyard səviyyəsinə çatmış və Çin Azərbaycanın ikinci en böyük ticaret tərəfdası olmuşdur. Bunun təqribi 95%-Çin tərəfindən Azərbaycana ixracın payına düşsə də (əsasen elektronika, neqliyyat vasitələri və s.), Azərbaycan Çin bazarına çıxış imkanlarını genişləndirmək üçün addımlar atır. Ölkəmiz Çin şəhərlərində 6 ticarət evi açıb və belediyyələr yerli məhsulların (xüsusi kənd təsərrüfatı və emal mallarının) Çin istehlakçılarına tanıdılması üçün platforma yaradır. "Bir kəmər, bir yol" təşəbbüsü çərçivəsində neqliyyat və logistika əməkdaşlığı strateji əhəmiyyət daşıyır. Azərbaycan Çin mallarının Qərba daşınması üçün mühüm transit ölkəsinə çevriləməkdədir. 2024-cü ildə Orta Dəhliz (Transxəzər marşrutu) vasitəsi ilə yoldaşlıqların hecmi əvvəlki ilə nisbətdə 25 dəfədən çox artaraq 27 min konteyneri keçmişdir. 2024-cü ilin martında Çin Sian şəhərindən çıxan konteyner qatarı cəmi 11 günə Bakıya çatmış, noyabrda isə ilk dəfə olaraq Azərbaycandan Çin istiqametine yüksək qatarı göndərilməşdir. Bu göstəricilər Orta Dəhlizin potensialının gerçikləşdirildiyini göstərir. Çin BYD şirkəti ilə Azərbaycanda elektromobil və elektrik avtobuslarının birgə istehsalına dair layihə başlanılmışdır - şirkət 60 milyon investisiya ilə elektrik sənəsinin avtobusları və ehtiyat hissələrinin yerli istehsalını təşkil edəcək. Ümumilikdə, Çin Azərbaycanın qeyri-neft sektoruna, o cümlədən neft-kimya, metallurji, kənd təsərrüfatı və inşaat materialları sahələrinə sərmayə qoymuşunda maraqlıdır. Azərbaycan isə Çin bazarına rəqabətqabiliyyətli məhsulların ixracını artırmaq çələşir. Bu məqsədə Azərbaycan 1997-ci ilden müraciəti statusunda olduğu Ümumdünya Ticarət Təşkilatına (ÜTT) qoşulma prosesini canlandırır - strateji tə-

lir. Bundan əlavə, Çin Azərbaycanın elektrik şəbəkələrinin modernləşdirilməsində, "ağlılı şəhər" və "ağlılı kənd" layihələrində də potensial tərəfdaş kimi çıxış edir. Rəqəmsal transformasiya Azərbaycanın inkişaf gündəmində olduğu üçün Huawei, ZTE kimi Çin texnologiya şirkətləri ölkəmizdə telekommunikasiya infrastrukturunun yenilenməsi və 5G texnologiyalarının sıqət tətbiqində yaxınlıqdan iştirak edirlər. Hətta Huawei Qarabağ regionunda investisiya edən ilk transmilli korporasiyaların biridir və bölgənin rabitə infrastrukturunun bərpasına töhfə verir. Azərbaycan rəsmiləri qeyd edirlər ki, sənū intellekt (AI) və informasiya texnologiyaları Çinlə tərəfdaşlığı yaxın gələcəkde mərkəzi istiqamətlərindən olacaq. Artıq "Rəqəmsal İpek Yolu" konsepsiya çərçivəsində Xəzər deniziñ dibindən keçəcək Digital Silk Way fiber-optik kabel xətti üzrə Azərbaycan-Çin anlaşması imzalanıb - bu xətt Asiya ilə Avropanı birləşdirən alternativ rəqəmsal magistrallı kimi qiymətləndirilir.

Son illərdə Azərbaycan və Çin arasında turizm axınında nəzərəcərcəpacəq artım qeydə alınmışdır. Pandemiyadan əvvəl dövrdə (2019) yaxın Çinli turist Azərbaycana səyahət etmişdir, 2023-2024-cü illərdə bu rəqəmlər tədricən bərpa olunaraq artmağa başlamışdır. İki ölkə arasında birbaşa uçuş əlaqələri qurulub - AZAL aviaşirkəti və Çinin China Southern Airlines şirkəti tərəfindən müntəzəm reyslər təşkil olunur. Turizm sahəsində böyük iştiraiyət kimi, Azərbaycan 2024-cü il iyulun 20-dən etibarən Çin vətənəşərləri üçün bir illik vizasız rejim tətbiq etməyə başlamışdır.

Azərbaycan-Çin münasibətlərinin hazırkı səviyyəsi onların gələcək inkişafi üçün əlverişli zəmin yaradır. Hər iki ölkənin rəhbərliyi strateji tərəfdaşlıq ruhunda əməkdaşlığı dərinləşdirmək niyyətini bəyan edib və mövcud potensial bundan sonra illərdə bir sıra yeni təşəbbüslerə gerçəkləşə bilər. Azərbaycan-Çin əlaqələrinin 33 illik tərəbüsü göstərir ki, qarşılıqlı hörmət və ortaq maraqlara əsaslanan uşurla çıxmış və yüksək xəttə inkişaf etmişdir. İki ölkə müstəqilliklərinin ilk illərində strateji dialoqa başlamış, ümummilli lider Heydər Əliyevin uzaqqorən siyaseti ilə möhkəm teməl qurulmuş, Prezident İlham Əliyev və Sedr Si Cin-pinin liderliyi dövründə isə tərəfdaşlıq strateji səviyyəyə yüksəlmişdir. Hazırda geniş sahələri əhatə edən əməkdaşlıq əlaqələri sayesində Azərbaycan və Çin siyasi arenada bir-birinə dəstək verir, iqtisadi-ticarət əlaqələrinin qarşılıqlı faydalılaşdırır, mədəni-humanitar yaxınlığı təşviq edir. 2024